

Джура М. З.,
викладач кафедри іноземних мов
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРО СПІЛЬНОКОРЕНЕВІ СЛОВА НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСТИН ТІЛА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ, АНГЛІЙСЬКІЙ, ЛАТИНСЬКІЙ ТА САНСКРИТІ

Анотація. У статті здійснено огляд початків розвитку порівняльно-історичного мовознавства в Європі, запропоновано досліджувати медичну мову давньоіндійських медичних праць для дослідження самотніх шляхів словотвору медичних термінів та подано перелік спільнокореневих слів на позначення частин тіла в українській мові, англійській, латинській та санскриті.

Ключові слова: порівняльно-історичне мовознавство, індо-європейське мовознавство, слова на позначення частин тіла, поняття частини тіла.

Постановка проблеми. У статті автор робить добірку спільнокореневих слів на позначення частин тіла в зазначених мовах. Зміст статті можна поділити на три частини. У першій частині автор подає історичну довідку про початки порівняльно-історичного мовознавства та відкриття вченими спорідненості між мовами, які називають індо-європейськими. Коротка друга частина статті присвячена медичним працям, написаним санскритом у перекладах на європейські мови. Вона привертає увагу до питання дослідження самотніх медичних термінів у санскриті для вивчення засобів словотвору медичної термінології загалом. У третій частині автор подає таблицю споріднених слів на позначення частин тіла у вищезазначених мовах. Усього розглянуто 26 слів. На початку 21-го століття спостерігаємо оновлене зацікавлення порівняльно-історичним мовознавством, зокрема індо-європейським, а особливо в Україні. Порівняльно-історичне мовознавство в Україні знаходилося довго в лещатах комуністичної ідеології, а тому не могло розвиватися повноцінно. З цього огляду, гадаю, зміст статті може бути цікавим для подальших досліджень.

Метою статті є представити добірку спільнокореневих слів на позначення частин тіла в українській мові, англійській, латинській та санскриті. Думка про добірку таких слів виникла, з одного боку, через моє зацікавлення анатомічною та ширше медичною термінологією. А з другого боку, через те, що в ході роботи зі зазначеними вище мовами зауважила спільнокореневі слова на позначення частин тіла і вирішила зібрати їх до купи. Для добірки слів на позначення частин тіла в санскриті використала санскрито-російський словник російської вченої В.А. Кочергіної.

Виклад основного матеріалу. Найперше, короткий огляд того, як і коли європейські вчені відкрили для себе існування спорідненості в мовах, уживаних у Європі та у південно-західній частині Азії та Індії. Це відкриття мало велике значення, бо воно похитнуло виняткове становище латинської та давньогрецької мов, а також і гебрайської, як трьох священних мов – мов освіти, науки, богослужіння, Біблії в Європі. Мов, на які опиралася Західна Європа, і не лише в своєму культурному розвитку. Отож одним із перших учених-мовознавців, що стверджував та доводив спорідненість мов, таких як: *валійська (одна з кельтських*

мов), голандська, грецька, латвійська, латинська, литовська, німецька, перська, слов'янська (або церковно-слов'янська або мова руська (тобто, українська), був Маркус Цуеріус ван Боксгорн (Marcus Zuerius van Boxhorn) (народжений 28.09.1612 – помер 03.10.1653). З переліку споріднених мов учений виключив мову гебрійську. Цю спільну мову, з якої вийшли вищезгадані мови, назвав він *скитською мовою*. Знаємо, що Геродот називав Скитією, в основному, землі сучасної України. Вперше ван Боксгорн описав свою індоскитську теорію 1637 року в листі своєму другу Клаудіусу Сальмазіусу (Claudius Salmasius), який пізніше додав ще й санскрит до теорії ван Боксгорна. Науковий виклад своєї теорії ван Боксгорн робить у своїй праці про германську богиню «Негаленія» («Nehalennia»). В другій частині цієї праці вчений пояснює свою індоскитську теорію, а в третій частині робить мовознавчий розбір цих мов, подаючи словникові та граматичні спільності. Натхненням до опрацювання індоскитської теорії послужив йому труд празького гуманіста Зігізмунда Геленіуса, який видрукував 1537 року працю «Лексикон Симфонійний» («Lexicon Symphonicum») в Базелі, з яким ван Боксгорн мав змогу ознайомитися в бібліотеці свого друга Петруса Скріверіуса (Petrus Scriverius або Peter Schrijver). Там же таки ван Боксгорн ознайомився з працями Рудольфа Агкріколя фон Гроінінгена (Roelof Huisman), Йоганна Авентіна (Johannes Aventinus (Turmair)) та Гадріана Юніуса фон Гоорна (Hadrianus Junius von Hoorn (Adriaen de Jonghe)), які вказували на споріднення грецької, латинської та німецької мов. Принагідно зауважимо, що в тому ж таки Ляйденському університеті раніше ван Боксгорна вже цікавили питанням спорідненості мов та мовних сімей. Так, 1575 року професор гебрійської мови в Ляйдені Франціскус Рафелінгіус (Franciscus Raphelinguus) (1539–1597) навчав своїх учнів про подібність між мовою перською та мовами германськими. Мав на увазі генетичну спорідненість. Цю думку пізніше в Ляйдені розвивали Бонавантура Вулканіус де Смет (Bonaventura Vulcanius de Smet) та Йоган Еліхман (Johannes Elichmann).

У Франції одним із перших, хто вказав на спорідненість санскриту з індоскитською мовою, був Гастон-Льоран Керду (Gaston Laurent Coeurdoux) (1691–1779), який був монахом єзуїтського чину. Гастон-Льоран Керду вступив на навчання до єзуїтів 1725 року, а був довічно висвячений на монаха єзуїтського ордену 1731 року в Орлеані. 1732 року він прибув до Таміл Наду в південній Індії в складі Мадурайської місії (Madurai mission). Гастон-Льоран Керду вказував на граматичну спорідненість санскриту зі скитською мовою. Він є автором «Телагу-санскритсько-французького словника». Потрібно зауважити, що монахи єзуїтського ордену були одночасно великими знавцями місцевих культур та мовознавцями, зокрема і санскриту. Індія була казковим краєм, скарбницею багатств матеріальних та духовних. І з кінця XV століття розпочалася справжня гонитва з боку захід-

но-європейських погуг за володіння цим краєм і його багатствами. Не лише світські кола, а й релігійні чини, серед яких першість належить єзуїтам, ринули в Індію, досліджуючи і мови сього краю.

Визначний єзуїт Святий Франциско Ксав'єр (St. Francis Xavier) (уроджений Francisco de Jasso у Azpilicueta, 1506–1552), один із спільників Ігнасіо де Лойола, мав апостольську місію в Індії. Не знаємо, чи був він знайомий зі санскритом. Але ще один монах єзуїтського чину Роберто де Нобілі (Roberto de Nobili) (1577–1656), проводячи євангелізацію в Індії в штаті Таміл Наду, повністю занурився в індійську культуру і досконало опанував санскрит. Тому його можна вважати першим найяскравішим санскритознавцем із Європи. Єзуїти були подиву гідні мовознавцями, і навіть для успіху своєї місійної праці з поширення християнства в Індії написали трактат на санскриті, який вони видавали за справжній твір, одна з *Вед*, гадаємо, була написана в такому дусі, щоби переконати мешканців Індії у правильності вчення єзуїтів. Це святе письмо називалося «Брами», споріднене до брагмани. Жоден світський учений того часу не може похвалитися такими глибокими досягненнями у знаннях санскриту.

Франція стала першим осередком викладання санскриту в Європі. Коледж Франції (Collège de France) заснував кафедру викладання санскриту, де викладали такі вчені, як А.Л. Чезі (A.L. Chézy) та Евген Бюрнуф (Eugène Burnouf). Як зазначено в статті «Наукові праці на санскриті, перекладені іноземними мовами, і з іноземних мов на санскрит упродовж XVIII та XIX століть Р. Хр.», авторства С.Н. Сен, видрукуваної в № 1, 7 тому журналу «Індійської спілки розвитку науки», березень 1972-го року: «Париж став колыскою з вивчення санскриту та вишколу молодих учених, які заснували осередки вивчення санскриту в інших частинах Європи» [3]. Далі автор зазначає, що «так сталося з братами Шлегелями та Францом Боппом, які отримали своє перше навчання зі санскриту в Парижі під керівництвом Чезі і заклали основи вивчення санскритської філології в Німеччині» [3].

Англомовний світ, що найбільше і позначив Індію, яка до 1947-го року була колонією Британської імперії, відкрив для себе світ індоевропейської мовної спорідненості щойно в другій половині XVIII століття. Англієць Вільям Джонс, будучи сером і впливовою постаттю в Індії, один із засновників Азійського товариства (The Asiatic Society) 1786-го року у своїй третій річній промові зазначив подібність між санскритом, давньогрецькою мовою та латинню: «Санскрит, яка би давність його не була, має прекрасну будову; досконалішу від грецької мови, багатшу від латинської і набагато вишуканішу від них обох, однак має з ними й сильну спорідненість, як у коренях дієслів, так і в граматичних формах, і це не справа випадку; така сильна ця спорідненість, що жоден філолог не може досліджувати ці три мови, не думаючи, що всі вони виникли з одного джерела, яке можливо вже не існує; є також підстава, хоча й не така сильна, гадати, що і готська і кельтська мови, хоча і змішані з іншою мовою, мають теж спільне походження зі санскритом, і також давня перська мова може бути додана до цієї ж сім'ї» (авторський переклад) [5].

В Україні вивчення санскриту розпочалося на початку XIX століття в таких осередках освіти, як Харків, Київ, Одеса і Львів. Для мене важливо є подати імена тих українських мовознавців, які вивчали санскрит та працювали в галузі порівняльного мовознавства. У статті «Іван Франко індолог» автор здійснив огляд історії знайомства з Індією та санскритом на українських землях. Нижче, посилаючись на сю статтю,

роблю вибірку імен та праць, пов'язаних з індоевропейським мовознавством. Найперше потрібно згадати першого ректора Університету св. Володимира (Київ) – Михайла Максимовича (1804–1873), який цікавився порівняльно-історичним мовознавством, і зокрема, санскритом. Він є автором праці «История древней русской словесности» (1839). Упродовж шести років (1829–1835) у Харківському університеті викладав іноземець Бенгард Дорн (1805–1881). А 1833 року вийшла його праця «De Affinitate linguae slavicae et sanscritae exposuit» («Виклад про подібність мови слав'янської і санскриту»). Сю праця, як зазначено у статті, з'явилася одночасно з першим випуском «Порівняльної граматики санскритської, zendської, грецької, латинської, литовської, готської та німецької мов» Франца Боппа. Церковно-слов'янську мову, як зазначає автор статті «Іван Франко індолог», Франц Бопп включив лише у видання 1835-го року. З Харківським університетом пов'язане ім'я великого мовознавця Олександра Потебні (1835 – 1891), який вивчав санскрит у Берліні. Потрібно згадати ім'я Дмитра Овсянко-Куликовського (1827–1887), який вивчав санскрит у Празі та Парижі, та викладав у Харкові й Одесі. Поважним за обсягом праць зі санскриту є професор Павло Ріттер, який викладав у Харківському університеті на кафедрі санскриту та порівняльного мовознавства. Він є автором підручника «Краткий курс санскритской грамматики» (1904) та підручника «Санскрит» (1911). Лише побіжно згадаю імена інших учених, які вивчали санскрит: Андрій Гавронський (1885–1927) – доктор філософії та професор індоевропейських мов, викладач санскриту у Львівському університеті, Михайло Калинович (1888–1949) – Київський університет, професор на кафедрі порівняльного мовознавства і санскриту), Олексій Баранников (1890–1952) – випускник Київського університету.

На тому завершую свій далеко невичерпний історичний огляд початків розвитку порівняльно-історичного мовознавства в Європі, яке розвинулося значною мірою завдяки пізнанню санскриту.

Тепер перейду до зазначення медичних творів на санскриті, які варті уваги як з точки зору їхнього змісту для лікаря, так і мовного матеріалу для мовознавця. Як зазначала вище, дослідження термінологічної мови медичних праць на санскриті може відкрити очі фахівцям на самотні засоби словотвору медичної термінології. Відомості про давньоіндійські медичні твори та їхні переклади беру зі статті «Наукові праці на санскриті, перекладені іноземними мовами і з іноземних мов на санскрит упродовж 18-го та 19-го століть Р. Хр.» авторства С.Н. Сена. Переклад відомої давньоіндійської медичної праці «Збірки Сушрута» на англійську мову був підготований Мадгусуданом Гуптою і вийшов в Калькутті впродовж 1835–1836 р. р. Латинський переклад сього твору був здійснений німцем Геслером (Hessler) упродовж 1844–1852 р. р., а німецький переклад невдовзі зробив Вулер (Vullers). Повний переклад медичної праці «Збірки Сушрути» на англійську мову здійснили Кавірадж Авінаш Чандра Кавіратна (Kaviraj Avinash Chandra Kaviratna) та його син Парешнатх Сармакавібгусана (Pareshnath Sarmakavibhusana). Вони були лікарями і, насправді, лише допомагали привести текст до ладу, а всю роботу над перекладом здійснив Кісорі Моган Гангулі (Kisori Mohan Ganguli) [3].

І завершу сю частину статті, ще раз наголошуючи, що цікавим було би для українських мовознавців та термінологів ознайомитися з медичними працями, писаними на санскриті, та їхніми перекладами латинською мовою та на живі мови Європи,

щоби дослідити особливості медичного словотвору. Думаю, що се могло би нам відкрити очі на нові шляхи в розвитку медичної термінології, а також допомогло би систематизувати способи медичного словотвору.

Тепер перейду до останньої частини своєї статті, а саме до переліку спільнокореневих слів в українській, англійській, латинській мові та санскриті. Зазначу, що тема спільнокореневих слів у мовах індоєвропейського походження, зокрема і на позначення частин тіла, вже досліджувалася. Наприклад, у час розквіту порівняльно-історичного мовознавства, зокрема індоєвропейського в англійському віснику «Філологічне товариство» за 1847 рік від 25 червня, 3 том, № 62, була дана стаття «Про імена частин людського тіла, спільних у декількох сім'ях індоєвропейської мови», написаної паном Т. Гевітом Кі («On the Names of parts of Human Body as common to several Families of Indo-European Language» by T. Hewitt Key, Esq.). У ній автор робить глибокий етимологічний аналіз спільнокореневих назв на позначення частин тіла, залучаючи до порівняння мови грецьку, латинську та германську. Наприклад, він доводить, що грецьке слово «*χεῖρ*», латинське «*manus*» та англійське «*hand*» є спільнокореневі. Для підтвердження своєї думки автор робить глибокий етимологічний аналіз, залучаючи багато інших слів і показуючи звукову зміну «*t – h*» у відповідних мовах. Зазначу, що для проведення етимологічного аналізу потрібні глибокі знання грецької, латинської та інших мов. У статті автор також згадує працю вченого пана Віннінга (Mr. Winning) «Порівняльна філологія» («*Comparative Philology*»), в якій мовознавець подає ряди слів у найважливіших споріднених мовах на такі поняття, як «*око, брова, ніс, зуб, голос, голова, волосся, вухо, правиця (права рука), ніготь, коліно, стопа, вимя, пуп, серце, кров, слеза*» [2]. Також учений Т. Гевіт Кі згадує працю «Лексикон Ліделя та Скотта» («*Liddell and Scott's Lexicon*»), в якій, гадаємо, теж є подані ряди слів у споріднених мовах.

Отож подаю нижче **Табличку спільнокореневих слів**. Слова з однією зірочкою означають, що вони не позначають поняття частини тіла, але не втратили зв'язку з її значенням. Слова з двома зірочками означають, що слова на позначення той чи іншої частини мають однакове понятійне утворення. Н-д, укр. «*жовч*» – санскр. «*нітна*» від «*нітā*» мають спільне значення «*жовтий колір*».

поняття	українська мова	санскрит	латинь	англійська мова
брова	брова	бру	---	brow
волосся	коси	кеша	---	---
вухо	---	**shravana (shrū – чути)	**auris (audire – чути)	**ear (hear – чути)
груди жіночі	станик (бюстгальтер)	stana	---	---
долоня	долоня	тала	---	---
жовч	**жовч	**пітна (піта)	---	---
зіниця	*зоря	tārā	---	---
зуб	зуб	danta	dens, tis	---
коліно	---	джану	genu	---
кості	ость	остха	os, is	---
кров	*руда	рудгіра	---	---
лоно	лоно	йоні	womb	---

¹ Philological Society, Vol. III, June 25, 1847, № 62.

нирка	нирка	вркā	ren, is	---
ніготь	ніготь	накха	---	nail
ніс	ніс	на́сікā	nasus	nose
кишки	нутро	āntra	internus	---
око	око	аксан	oculus	eye (Old Engl. ēage)
печінка	---	йакрт	icter	---
рот	---	мукха	---	mouth
серце	серце	грдайа	cor, dis	heart
сухожилок	*снага	снайу	---	sinew
уста	уста	остха	os, oris	---
утроба	утроба	удара	uterus	---
сосок/ жіноча грудь	циця	чучука	---	---
чоло	*мудрий	мурдган	---	---
язик	язик	жівā	lingua	tongue
стопа	*пішки, піхота, піхотою	пад	pes, dis	foot

Можемо зробити такий висновок із поданої таблиці. По-перше, що українська мова стоїть ближче до санскриту у звучанні та в затриманні значення давніх слів на позначення частин тіла за інші мови. По-друге, те, що якби ми хотіли виокремити в кожній зі зазначених мов прапласт слів на позначення частин тіла, то часто потрібно було би ці слова вишукувати серед таких у кожній мові, пракорінь яких позначає інші поняття в сучасній мові, які, однак, все ж зберігають якийсь образ поняття частини тіла.

На завершення хотіла би подати Показчик власних імен учених, які згадані у статті і є причетні до порівняльно-історичного мовознавства та вивчення санскриту.

Висновок. З матеріалу статті можемо зробити такі висновки. По-перше, порівняльно-історичне мовознавство, зокрема індоєвропейське, не втратило своєї ваги сьогодні. За наявності мережі стали доступними праці та відомості про відомих учених, які працювали в цій галузі. Тому ознайомлення з їхнім досвідом є важливим і слугує основою для подальших досліджень в індоєвропейському мовознавстві. По-друге, назви частин тіла вказують на близькість мов слов'янських, української зокрема, зі санскритом. Отож, порівняльні дослідження в цьому напрямку є також важливі. І, по-третє, будучи зацікавленою медичною термінологією, зазначу, що дослідження давньоіндійських праць із медицини є словесною скарбницею для мовознавчих досліджень із медичної термінології, що може накреслити нові шляхи в розвитку української медичної термінології.

Література:

1. Санскритско-русский словарь. Под редакцией В.И. Кальянова. Издание 2-е, исправленное и дополненное / В.А. Кочергина. – Москва: Издательство «Русский Язык», 1987.
2. On the Names of Parts of Human Body as common to several Families of Indo-European Language. [Electronic resource] / T. Hewitt Key, Esq. // Proceedings of Philological Society. – 1893. – V. 3. – Access mode: http://Proceedings_of_the_Philological_Society_1893_v3_1000752823/123.
3. Scientific Works in Sanskrit, Translated into Foreign Languages and Vice-Versa in the 18th and 19th Century A.D. [Electronic resource] / S.N. Sen // Proceedings of International Sanskrit Conference. – Vol. 7. – № 1. – Access mode: http://insa.nic.in/writereaddata/UploadedFiles/IJHS/Vol07_1_5_SNSen.pdf.
4. https://en.wikipedia.org/wiki/Indo-European_languages.
5. [https://en.wikipedia.org/wiki/William_Jones_\(philologist\)](https://en.wikipedia.org/wiki/William_Jones_(philologist)).

Джура М. З. Об однокоренных словах, обозначающих части тела в украинском языке, английском, латинском и санскрите

Аннотация. В статье сделан обзор начала развития сравнительно-исторического языкознания в Европе, предложено изучать медицинский язык древнеиндийских медицинских трудов для исследования самобытных путей словообразования медицинских терминов и перечислены однокоренные слова, обозначающие части тела в украинском языке, английском, латинском и санскрите.

Ключевые слова: сравнительно-историческое языкознание, индоевропейское языкознание, слова, обозначающие части тела, понятия, обозначающие части тела.

Dzhura M. On the words denoting parts of human body with a common stem in Ukrainian, English, Latin and Sanskrit

Summary. In the given article the beginnings of development of historic comparative linguistics are outlined; also, it is proposed to investigate the medical language of old Indian medical works in order to study the authentic ways of creation of medical terms; finally a list of words denoting parts of human body with a common stem in Ukrainian, English, Latin and Sanskrit is presented.

Key words: comparative historical linguistics, indo-european linguistics, words denoting parts of human body, notions of parts of human body.